

В. В. КУНЕЦЬ, к.і.н., Інститут тваринництва НААН, Харків

ДІЯЛЬНІСТЬ ЛАБОРАТОРІЇ ШТУЧНОГО ОСІМЕНІННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН ІНСТИТУТУ ТВАРИННИЦТВА НААН

Розглянуто діяльність інституту та тематику наукових дослідження з питань штучного осіменіння під час евакуації та повоєнної відбудови сільського господарства України.

Ключові слова. Інститут тваринництва НААН, Південного науково-дослідного інституту великої рогатої худоби, Український науково-дослідний інститут тваринництва, лабораторія штучного осіменіння сільськогосподарських тварин, евакуація, повоєнна відбудова, учені, дослідження, історія аграрної науки.

Актуальність теми. У будь-який період історії країни саме аграрне питання набувало стратегічного забарвлення, а тваринництво залишалося однією з важливих галузей сільського господарства країни. Тому однією із злободених тем, з наукового та практичного огляду, є діяльність інституцій, які успішно функціонували у найскладніші періоди вітчизняної історії. Сьогодні значна увага приділяється дослідженню досягнень окремих галузевих установ та провідних учених [1–3], бо лише детальний аналіз досвіду минулого надає можливість для прогнозування та планування подальшого розвитку тваринництва, й зокрема, його рушійної сили – зоотехнічної науки. Ставилося за **мету** – на прикладі діяльності Інституту тваринництва НААН, окреслити тенденції розвитку штучного осіменіння як методу крупномасштабної селекції у вітчизняному тваринництві. Використані **матеріали** Державного архіву Харківської області, Архіву та бібліотеки Інституту тваринництва НААН. **Методи дослідження** ґрунтуються на принципах історизму та об'єктивності. Методологічний інструментарій включав загальнонаукові (історико-науковий аналіз та синтез) та спеціальні (порівняльно-історичний, хронологічний, архівознавчий, стадіально-регіональний) методи.

Основна частина. З віроломним нападом фашистської Німеччини на СРСР розпочалася одна з най драматичних сторінок історії Інституту та й усіх науково-дослідних установ, які опинилися на тимчасово окупованій території. Виникла екстрена необхідність евакуації підприємств та установ на Схід з метою збереження племінної худоби, особливо цінної для повоєнного відновлення тваринництва країни. 11 серпня 1941 р. Уряд УРСР прийняв Постанову «Про перегін, розміщення й підготовку до зими худоби», згідно з якою до Сталінградської, Актюбинської, Західно-Казахстанської, Чкаловської, Саратовської області та Калмицьку АРСР на постійну роботу з Української Республіки було направлено 240 зоотехніків і 95 ветлікарів [1]. 20 вересня 1941 р. директором Південного науково-дослідного інституту великої рогатої худоби (зараз Інститут тваринництва НААН),

Й. А. Даниленком був виданий наказ «Об эвакуации скота экспериментального хозяйства «Украинка» в г. Энгельс, за Волгу», очолив яку Трохим Михайлович Козенко. Долаючи величезні труднощі та докладаючи неймовірних зусиль тваринники доставляли худобу на місця. У евакуації Наркомзем УРСР поставив перед Інститутом такі завдання: 1. виявлення місцезнаходження племінних стад великої рогатої худоби, овець та свиней, які були евакуйовані з держплемрозплідників (ДПР) УРСР; 2. проведення організаційно-зоотехнічних заходів, спрямованих на зберігання племінних стад та правильне їх використання у племінній роботі.

Треба відмітити, що штат Інституту нараховував всього 18 осіб. Але, не дивлячись на скрутне становище та неймовірні труднощі у цей період, колектив провів велику роботу зі збереження племінного поголів'я, його відтворення та методичного керівництва племінною роботою. Протягом першої половини 1942 р. виявлено місце розташування більшості племінних стад, які після евакуації знаходилися у Воронежській, Саратовській, Сталінградській, Куйбишевській, Орджонікідзівській областях. Як свідчать архівні документи, не всюди евакуйованій худобі створили належні умови утримання. Тому, з метою прискореного відтворення сільськогосподарських тварин та організації племінної роботи з ними у нових економічних та господарських умовах, Інститутом була проведена ціла низка організаційно-зоотехнічних заходів, спрямованих на покращення годівлі та утримання племінної худоби, а також на упорядкування племінної справи: винесені настанови обласним організаціям щодо збереження евакуйованих племінних стад та покращення умов їх утримання; разом із Наркомземом розроблений проект постанови про заходи зі збереження племінного поголів'я великої рогатої худоби, овець та свиней ДПР та племрадгоспів, евакуйованих з УРСР, та забезпечення племінним поголів'ям районів УРСР, після визволення від окупації. Цей проект був покладений в основу постанови Раднаркому СРСР від 9 лютого 1943 р. «Про зберігання племінного поголів'я продуктивної худоби колгоспів, ДПР і племінних радгоспів з районів, тимчасово окупованих німецькими загарбниками» [4, арк. 24].

У зв'язку з розгортанням науково-дослідних робіт, що намічалися на 1943 р., наказом директора від 27 вересня 1942 р. структуру Інституту відновлено лабораторію штучного осіменіння, як мало місце до 1941 р. на чолі з Трохимом Михайловичем Козенком [5, арк. 51].

Після реевакуації людей очікували не менші складнощі. Науковий корпус Інституту був перетворений окупантами на казарму. Стационарне обладнання лабораторії та виробничі приміщення знищено. У період евакуації люди змогли зберегти тільки найцінніші прилади – мікроскопи. Протягом року були відновлені кабінети, оснащені лабораторії.

У 1944 р. науковий колектив Інституту налічував 23 особи [6, арк. 13]. Новим «Положенням про Український науково-дослідний інститут тваринництва (УНДІТ)» (1944) було змінено назву установи, визначалися

завдання лабораторії, одні з яких були продовженням тематики попередніх років, інші – розробкою нових питань штучного осіменіння.

Багато зроблено колективом лабораторії в повоєнні роки під керівництвом Т. М. Козенка. Невідкладна проблема полягала у прискореному відтворенні поголів'я, знищеного німецькими окупантами, особливо племінних плідників; у зв'язку з цим підвищувалась роль штучного осіменіння тварин. За завданням Харківського Обкому КП(б)У було проведено обстеження результатів зимівлі худоби в колгоспах та радгоспах Харківської області. За дорученням НКЗС УРСР розроблені інструктивні вказівки щодо прискореного відтворення поголів'я великої рогатої худоби, коней, овець та ін.

Враховуючи складнощі в комплектуванні кадрами самої лабораторії, колектив вирішив підготувати своїми силами лаборантів та техніків. Протягом 1944 р. навчено: 1 лаборанта-техніка та 2 техніки [7, арк. 36].

Не дивлячись на складне становище самої лабораторії, вирішення проблеми підготовки кадрів все-таки було покладено на Інститут, який у цьому ж році відновив курсове навчання техніків штучного осіменіння сільськогосподарських тварин [8, арк 2–2 зв]. Протягом 1944 р. підготовлено 144 особи [7, арк. 36 зв]. Отже, за штатним розкладом 1944 р., лабораторія штучного осіменіння складалася з посади завідуючого – Т. М. Козенко, лаборанта – П. Я. Тат'янченка, техніки – А. Д. Винниченка вакантною залишалася посада старшого наукового співробітника [9, арк. 45]. Гостра кадрова проблема, а саме, прихід у галузь нових людей, недостатньо кваліфікованих, вирішувалася ще й завдяки видання різного роду посібників, тематика яких охоплювала й питання штучного осіменіння сільськогосподарських тварин.

У повоєнне відновлення Харківщини Інститут вніс найбільшу лепту у справі: відновлення діяльності Валківського ДПР з проведенням породного переобліку в районі його діяльності; підготовка фахівців зі штучного осіменіння для Харківської області (32 особи); виконання завдання з організації повернення на Харківщину евакуйованої худоби з районів Поволжя; проведення штучного осіменіння корів, які належали колгоспам, радгоспам та робочим, у кількості 200 голів; організаційно-зоотехнічної допомоги пунктам штучного осіменіння у районі діяльності Валківського ДПР; відновлення експериментальної бази УНДІТ; забезпечення поранених бійців, частин Червоної Армії та робочих Харкова продуктами свого господарства [6, арк. 15].

Першою повоєнною темою досліджень стало «Вивчення нових організаційних форм штучного осіменіння – міжколгоспний та радгоспно-колгоспний пункт штучного осіменіння». Для проведення науково-дослідної роботи, Інститутом організовано 4 міжколгоспні експериментальні пункти штучного осіменіння корів, із них 2 у Валківському та 2 у Лебединському ДПР. Для вивчення ефективності радгоспно-колгоспного пункту штучного осіменіння великої рогатої худоби лабораторією був організований

експериментальний пункт при експериментальній базі «Українка». Вчені дійшли висновку, що міжколгоспні пункти у повоєнний період є єдиною правильною формою організації штучного осіменіння, особливо в районах діяльності ДПР, яка давала змогу не тільки максимально використовувати кращих плідників, але й правильно здійснювати племінний підбір. У свою чергу організація радгоспно-колгоспних пунктів давала можливість збільшувати навантаження на кращих бугаїв, які належали радгоспам та цим впливати на якісне поліпшення поголів'я колгоспних ферм (Т. М. Козенко, за участю П. Я. Татяниченка, 1944–1945) [10, арк. 18–19].

Одночасно дослідна робота поєднувалася з наданням практичної допомоги колгоспам та радгоспам. За перше півріччя 1944 р. на таких пунктах було осіменено 1010 корів.

Треба наголосити, що за короткий строк Інститут не тільки відновився на рівні довоєнної діяльності, але, за рішенням урядових органів, УНДІТ, виявився найбільш життєздатною одиницею з усіх науково-дослідних організацій у галузі тваринництва в Україні, та реорганізувався в установу з масштабами роботи, що значно перевищували довоєнні. Колегією НКЗС УРСР було відзначено роботу Інституту та його директора Й. А. Даниленка з приводу успішної відбудови експериментальної бази, яка була проведена без втрат поголів'я племінної великої рогатої худоби та свиней. Почали створювати нові наукові відділи, переглядалися форми та методи роботи.

Важливим моментом у тематиці, розпочатої у 1945 р., була розробка раціональних методів штучного осіменіння маток спермою бугаїв-плідників. Головна увага приділялася вивченню чинників, які впливають на статеву активність, якість сперми та тривалість племінного використання бугаїв-плідників. Вченими наголошувалося: якщо правильно застосовувати різні методи використання бугаїв-плідників, то суттєвої різниці за статевою активністю бугаїв не спостерігається (Т. М. Козенко, П. Я. Татяниченко, 1945–1947) [10, арк. 20–21].

Протягом 1946 р. Інститут декілька разів змінював підпорядкованість. Після перетворення у березні 1946 р. Народного комісаріату землеробства УРСР у Міністерство землеробства УРСР, а в липні 1946 р. у Міністерство тваринництва УРСР до новоствореного міністерства перейшов Інститут, Київська та Чернігівська науково-дослідні станції. У відповідності до Постанови № 1513 Ради Міністрів УРСР від 26 серпня 1946 р. Інституту з 1 вересня 1946 р. передано свинарський радгосп «Профінтерн». У зв'язку з висококваліфікованим поповненням наукового колективу Інституту, у 1947 р. розширено прийом до аспірантури за такими спеціальностями: фізіологія сільськогосподарських тварин, штучне осіменіння, годівля, свинарство та вівчарство. Наукові розробки вчених експонувалися на щорічних Виставках досягнень сільського господарства Харківської області. Так, у 1947 р. лабораторією штучного осіменіння УНДІТ було представлено апаратуру похідної лабораторії.

З метою підвищення продуктивності тваринництва УРСР було необхідно разом із поліпшенням годівлі, утримання та використання плідників, віднайти нові організаційні форми штучного осіменіння, які б дали змогу ефективніше впроваджувати селекційно-парувальні плани у племінну роботу, чим прискорювати поліпшення тваринництва. Так, у 1946 р. на Всеукраїнській нараді з племінного тваринництва УНДІТ було винесено пропозицію щодо створення державних племінних станцій штучного осіменіння при державних племінних розплідниках великої рогатої худоби. У 1947 р. станції були відкриті при Лебединському ДПР (Сумська обл.) та при центральному відділенні експериментального господарства «Українка». Хоча з ряду причин вони були незабаром закриті, але стали прототипом майбутніх станцій.

Недостатня кількість племінних тварин, зокрема таких, що підвищували продуктивність інших, викликало необхідність максимально використовувати видатних плідників. Найактуальнішим питанням стало зменшення існуючих доз сперми при штучному осіменінні. Тому на експериментальній базі «Українка» на свинях та вівцях проводилися досліди з вивчення можливості подальшого зменшення доз сперми при штучному осіменінні тварин одного виду, але з додаванням чужорідної сперми (Т. М. Козенко, 1945–1948), але це питання вимагало подальшого вивчення [10, арк. 22–23].

Висновки. З усього вищевикладеного зрозуміло, що пройшовши шлях важких випробувань під час Великої Вітчизняної війни, колектив Інституту, не припиняв своєї діяльності. Завдяки зусиллям невеликої групи співробітників було збережене цінне племінне поголів'я тварин. Після реєвакуації, ґрунтуючись на шаленому ентузіазмі та передчутті майбутньої Перемоги, колектив швидко відновив роботу як всього Інституту, так і його експериментальної бази.

Список літератури. 1. *Вергунов В. А.* Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов. – К.: Аграрна наука, 2012. – 416 с.; 2. *Буркат В. П.* Нариси з історії інституту / В. П. Буркат, І. С. Бородай. – К.: Аграрна наука, 2008. – 556 с.; 3. *Комликова Г. І.* Зародження, становлення і розвиток сільськогосподарської дослідної справи на Сумщині: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.07 / Галина Іванова Камликова. – Х., 2012. – 232 с.; 4. *ДАХО.* – Ф. Р. 6184. – Оп. 1. – Спр. 224. – 154 арк.; 5. *АІТ НААН.* – Оп. 1-Л.– Спр. 12. – 65 арк.; 6. *ДАХО.* – Ф. Р.-6184. – Оп. 1. – Спр. 63. – 19 арк.; 7. *ДАХО.* – Ф. Р.-6184. – Оп. 1. – Спр. 62. – 43 арк.; 8. *ДАХО.* – Ф. Р.-6184. – Оп. 1. – Спр. 66. – 14 арк.; 9. *АІТ НААН.* – Оп. 1-Л.– Спр. 17. – 99 арк.; 10. *ДАХО.* – Ф. Р.-6184. – Оп. 1. – Спр. 407. – 32 арк.

Надійшла до редакції 11.02.2013 р.

УДК 001.89:636.082.4.453.5(477.54) «1941/1948»

Діяльність лабораторії штучного осіменіння сільськогосподарських тварин інституту тваринництва НААН / В. В. Кунець // Вісник НТУ «ХП». Серія: Історія науки і техніки. – Х. : НТУ «ХП», 2013. – № 68 (1041). – С. 111–116. – Бібліогр.: 10 назв.

Рассмотрены деятельность института и тематику научных исследований по вопросам искусственного осеменения во время эвакуации и послевоенного восстановления сельского хозяйства Украины.

Ключевые слова: Институт животноводства НААН, Южный научно-исследовательский институт крупного рогатого скота, Украинский научно-исследовательский институт животноводства, лаборатория искусственного осеменения сельскохозяйственных животных, эвакуация, послевоенное восстановление, ученые, исследования, история аграрной науки.

Examined the activities the Institute and the theme of research on artificial insemination during the evacuation and post-war reconstruction of agriculture in Ukraine.

Keywords: Institute of Animal NAAS, Southern Research Institute cattle, Ukrainian Research Institute of Animal Husbandry, laboratory artificial insemination of farm animals, evacuation, post-war reconstruction, scientists, research, agricultural science istoriya.